

Ewa Wasilewska

Katedra Ekonomiki Rolnictwa i Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Zróżnicowanie aktywności ekonomicznej osób niepełnosprawnych w Polsce i jej determinanty

Wstęp

Niepełnosprawność jest obecnie jednym z ważniejszych problemów nie tylko społecznych, ale i ekonomicznych. Dotyka ona członków każdej społeczności. Szacuje się, iż na całym świecie niepełnosprawność różnego rodzaju i stopnia dotyczy około 15% społeczeństwa, czyli mniej więcej co siódma osoba doświadcza stanu niepełnej sprawności. Wobec faktu, iż niepełnosprawność dotyka pośrednio również rodziny osób niepełnosprawnych, skala zjawiska jest jeszcze większa. Problemy związane z niepełnosprawnością nabierają więc charakteru globalnego [Barczyński, Radecki 2008]. Są to problemy poczynając od medycznych i psychologicznych, społecznych, na zawodowych kończąc. Osoby niepełnosprawne często są izolowane i dyskryminowane, w szczególności w dziedzinie zatrudnienia. Skutkuje to na ogół pogorszeniem warunków życia tych osób oraz ich rodzin [Podolec i inni 2008]. Jednakże aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych ma aspekt nie tylko ekonomiczny i powinna być rozpatrywana w szerszym kontekście. Wykonywanie pracy wzmacnia poczucie własnej wartości i przydatności w społeczeństwie, sprzyja zaspokajaniu potrzeby kontaktów z innymi ludźmi, zmniejsza bariery społeczne. Może też być szansą na poprawę stanu zdrowia, a więc sposobem na rehabilitację. Tak więc aktywność zawodową osób niepełnosprawnych należy rozpatrywać przez pryzmat trzech funkcji, jaką pełni praca: dochodowej, rehabilitacyjnej i socjalizacyjnej. Dochodowa funkcja pracy jest jednak nadal uznawana za najistotniejszą [Król, Przybyłka 2004].

Wiele organizacji i stowarzyszeń pracodawców, pracowników oraz osób niepełnosprawnych podejmuje działania mające na celu zwiększenie szans osób niepełnosprawnych na podjęcie pracy. Istotną rolę w zatrudnianiu ludności niepełnosprawnej odgrywają w Polsce zakłady pracy chronionej. Ich specyfiką jest przystosowanie miejsca pracy do potrzeb zatrudnionych w nich osób niepełnosprawnych. Obecność osób niepełnosprawnych na rynku pracy może przyczyniać się do obniżenia kosztów świadczeń z tytułu niepełnosprawności [Podolec i inni 2008]. Wsparcie państwa w kwestii zatrudnienia osób niepełnosprawnych powinno stanowić jeden z ważniejszych elementów polityki społeczno-ekonomicznej.

Cel i metody badań

Aktywność ekonomiczna rozumiana jest jako aktywność zawodowa lub bierność zawodowa¹. Zgodnie z międzynarodowymi standardami, problem aktywności ekonomicznej odnosi się do osób w wieku 15 lat i więcej, przy czym młodzież uczącą się zalicza się do grupy aktywnych zawodowo. A zatem, w badaniach aktywności ekonomicznej ludności, wśród ludności w wieku 15 lat i więcej wyodrębnia się dwie podstawowe grupy: osób aktywnych (tworzoną przez pracujących i bezrobotnych) oraz biernych zawodowo. Z kolei w kategorii osób pracujących wydziela się osoby pracujące w pełnym wymiarze godzin pracy oraz niepełnozatrudnionych. Do bezrobotnych zalicza się osoby, które nie są pracujące, ale aktywnie poszukują pracy, a ponadto są gotowe podjąć pracę w ciągu dwóch tygodni. Z kolei ludność bierną zawodowo (tj. pozostającą poza siłą roboczą) stanowią osoby, które nie zostały zaklasyfikowane jako pracujące lub bezrobotne. Zarówno wielkość, jak i struktura wyodrębnionych grup ludności ulegają nieustannym zmianom w czasie. Ze względu na znaczenie skutków zmian dokonujących się na rynku pracy dla warunków życia ludności niepełnosprawnej, jak również rozwoju gospodarczego kraju, istotna jest analiza tego rynku z perspektywy aktywności ekonomicznej ludności, jego struktury oraz zróżnicowania.

Osoby niepełnosprawne wyodrębniane są z ogółu ludności w danej grupie wiekowej na podstawie kryterium prawnego. Zgodnie z ustawą o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych z dnia 27 sierpnia 1997 r., za niepełnosprawną uznaje się osobę, która ma przyznane orzeczenie o niepełnosprawności (dawniej grupy inwalidzkiej) lub orzeczenie o całkowitej albo częściowej niezdolności do pracy (dawniej stałej albo długotrwałej niezdolności do pracy w gospodarstwie rolnym). Wyróżnia się przy tym trzy stopnie niepełnosprawności: znaczny, umiarkowany oraz lekki (tab. 1).

Na stopień zaangażowania ludności niepełnosprawnej w aktywność ekonomiczną wpływają różnorodne czynniki natury demograficznej. Czynniki różnicującymi strukturę aktywności ekonomicznej są między innymi wiek, poziom wykształcenia, miejsce zamieszkania, a w przypadku osób niepełnosprawnych dominujące znaczenie ma stan zdrowia (stan niepełnosprawności). Dlatego też istotne jest przeanalizowanie przeobrażeń struktury populacji ludności niepełnosprawnej przez pryzmat tych atrybutów, które determinują aktywność ekonomiczną.

Celem opracowania jest określenie zmian struktury aktywności ekonomicznej ludności niepełnosprawnej w Polsce w ujęciu dynamicznym, a w szczególności syntetyczna ocena tych zmian. Struktura aktywności ekonomicznej rozumiana jest jako struktura udziałów liczebności poszczególnych kategorii osób

¹ Definicja Urzędu Statystycznego Wspólnot Europejskich (EUROSTAT-u).

Tabela 1
Ustawowa klasyfikacja niepełnosprawności

Stopień niepełnosprawności	Opis
Znaczny (dawna I grupa inwalidztwa)	Osoby z naruszoną sprawnością organizmu, niezdolne do pracy albo zdolne do pracy jedynie w warunkach pracy chronionej i wymagające w celu pełnienia ról społecznych stałej lub długotrwałej opieki i pomocy innych osób w związku z niezdolnością do samodzielnej egzystencji.
Umiarkowany (dawna II grupa inwalidztwa)	Osoby z naruszoną sprawnością organizmu, niezdolne do pracy albo zdolne do pracy jedynie w warunkach pracy chronionej lub wymagające w celu pełnienia ról społecznych czasowej albo częściowej pomocy innych osób.
Lekki (dawna III grupa inwalidztwa)	Osoby o naruszonej sprawności organizmu, powodującej w sposób istotny obniżenie zdolności do wykonywania pracy, w porównaniu do zdolności, jakie wykazuje osoba o podobnych kwalifikacjach zawodowych z pełną sprawnością psychiczną i fizyczną, lub mające ograniczenia w pełnieniu ról społecznych dające się kompensować za pomocą wyposażenia w przedmioty ortopedyczne, środki pomocnicze lub środki techniczne.

Źródło: Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej..., za [Podolec i inni 2008].

w ogólnej liczebności populacji osób niepełnosprawnych. Wyodrębnionymi składnikami badanej struktury aktywności ekonomicznej są cztery kategorie osób: osoby pracujące w pełnym wymiarze, pracujące w niepełnym wymiarze, bezrobotne oraz bierne zawodowo. Ponadto analizowana populacja osób niepełnosprawnych w wieku 15 lat i więcej zostanie scharakteryzowana według wyróżnionych cech demograficznych. Źródło danych empirycznych stanowiły wyniki reprezentacyjnego badania aktywności ekonomicznej ludności Polski (BAEL) prowadzonego przez Główny Urząd Statystyczny. Okres badań obejmował lata 1996–2010. Dane charakteryzujące badane zjawisko pochodzą z pierwszych kwartałów poszczególnych lat, co z uwagi na wahania sezonowe wartości miar charakteryzujących aktywność zawodową w poszczególnych kwartałach czyni dane porównywalnymi.

Do pomiaru stopnia zaangażowania ludności niepełnosprawnej na rynku pracy, zmian analizowanego zjawiska w ujęciu dynamicznym oraz jego zróżnicowania wykorzystano oprócz odpowiednich wskaźników struktury następujące wskaźniki aktywności ekonomicznej:

- współczynnik aktywności zawodowej, wyrażający udział liczby osób aktywnych zawodowo w liczbie ludności w wieku 15 lat i więcej,

- wskaźnik zatrudnienia, obrazujący udział liczby pracujących w liczbie ludności w wieku 15 lat i więcej,
- stopę bezrobocia, będącą udziałem liczby osób bezrobotnych w liczbie osób aktywnych zawodowo.

Do całościowego określenia zróżnicowania dynamiki struktury analizowanego zjawiska zastosowano miary dające możliwość syntetycznej oceny intensywności zmian w czasie. Jako miarę intensywności zmian struktury przyjęto miarę $d_{\tau/t}$, informującą o przeciętnym zróżnicowaniu wskaźników struktury z okresu τ na okres t :

$$d_{\tau/t} = \frac{\sum_{i=1}^k |w_{i\tau} - w_{it}|}{k},$$

gdzie $w_{i\tau} = \frac{n_{i\tau}}{\sum_{i=1}^k n_{i\tau}}$ jest udziałem i -tego składnika struktury w strukturze ogółem

rozpatrywanej w okresie τ , przy czym $n_{i\tau}$ oznacza wielkość i -tego składnika struktury w tym okresie, natomiast k jest liczbą składników struktury. Analo-

gicznie $w_{it} = \frac{n_{it}}{\sum_{i=1}^k n_{it}}$ jest udziałem i -tego składnika struktury w strukturze ogółem

w okresie t , przy czym n_{it} oznacza wielkość i -tego składnika struktury (złożonej z k składników) w okresie t .

Wartości miary $d_{\tau/t}$ mieszczą się w przedziale $[0; 2/k]$. Jeśli $d_{\tau/t}$ przyjmuje wartości bliskie zeru, stwierdza się, że przeciętne zróżnicowanie wskaźników struktury z okresu τ na okres t było niewielkie. Wartości miary bliskie $2/k$ świadczą o wystąpieniu bardzo dużych zmian struktury w rozpatrywanych okresach. Na podstawie przedstawionej formuły miary $d_{\tau/t}$ można wprowadzić jednopodstawowe i łańcuchowe miary zmian struktury. Można bowiem porównywać strukturę w okresie t ze strukturą w okresie bazowym (np. pierwszym, $\tau = 1$), otrzymamy wówczas jednopodstawowe miary zmian struktury ($d_{t/1}$). Można również strukturę w okresie t porównywać ze strukturą w okresie poprzednim ($\tau = t - 1$), otrzymując miary łańcuchowe ($d_{t/t-1}$). Tak skonstruowane miary wyrażają następujące relacje:

$$d_{t/1} = \frac{\sum_{i=1}^k |w_{it} - w_{i1}|}{k}, \quad d_{t/t-1} = \frac{\sum_{i=1}^k |w_{it} - w_{i,t-1}|}{k}.$$

Jednopo­dstawowa miara intensywności zmian struktury $d_{t/1}$ wyraża przeciętne zmiany wskaźników struktury w okresie t w porównaniu z okresem początkowym, natomiast miara łańcuchowa $d_{t/t-1}$ daje obraz tych zmian w okresie t i okresie $t-1$. Wartości tych miar bliskie zeru świadczą o znikomym przeciętnym zróżnicowaniu wskaźników struktury porównywanych okresów. W celu kompleksowego opisu zmian struktury w czasie można znaleźć średnią wartość miar łańcuchowych:

$$\bar{d} = \frac{\sum_{t=2}^n d_{t/t-1}}{n-1}$$

Miara średnia \bar{d} reprezentuje przeciętne zmiany wskaźników struktury z okresu na okres w całym rozpatrywanym przedziale czasu.

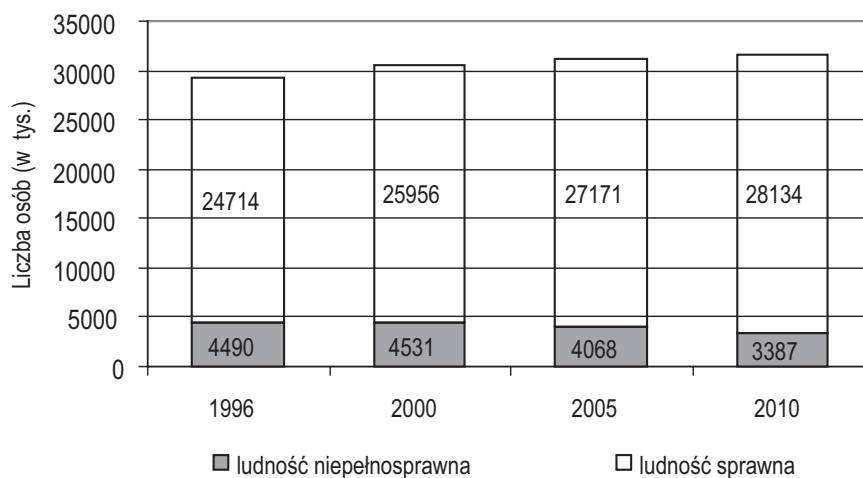
Dzięki wskaźnikom syntetycznym można obserwować zmiany struktury, kierunki tych zmian oraz ocenić natężenie zmian w ujęciu dynamicznym.

Wyniki badań

W Polsce w I kwartale 2010 r. zarejestrowano około 3,4 mln osób niepełnosprawnych w wieku 15 lat i więcej, co stanowiło około 10,7% ludności ogółem w tym wieku². W porównaniu z I kwartałem 1996 r. liczba ta zmniejszyła się o około 1,1 mln osób, co oznacza spadek udziału osób niepełnosprawnych w liczbie ludności ogółem w badanym okresie o 4,7%. Zmianę liczby osób niepełnosprawnych w odniesieniu do liczby osób sprawnych obrazuje rysunek 1.

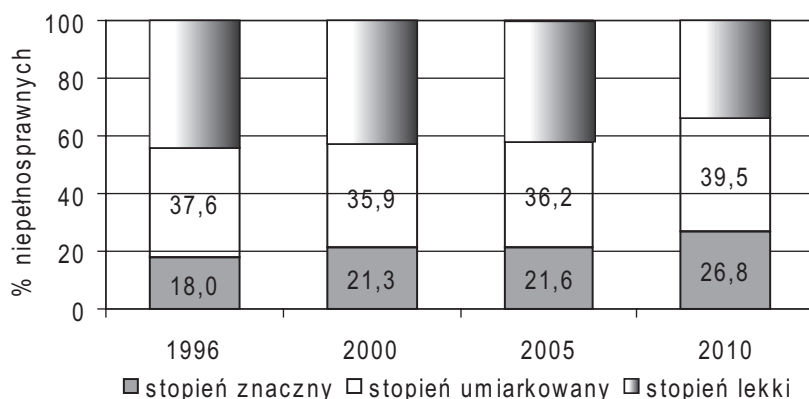
Zaznaczający się stopniowy spadek liczby niepełnosprawnych w ciągu ostatnich 15 lat, zarówno w wielkościach absolutnych, jak i względnych, może być skutkiem zaostrzenia kryteriów orzekania o niepełnosprawności i przyznawania rent inwalidzkich. Niepełnosprawni kwalifikowani są na podstawie orzeczeń prawnych do jednej z grup niepełnosprawności (stopień znaczny, umiarkowany, lekki). Osób o znacznym i umiarkowanym stopniu niepełnosprawności (dawna I i II grupa inwalidztwa), czyli tych z najbardziej naruszoną sprawnością organizmu, było w Polsce w 2010 r. około 2,2 mln, tj. 66,3% ogółu niepełnosprawnych. W porównaniu z 1996 r. oznacza to spadek liczby tych osób o około 0,3 mln, przy jednoczesnym wzroście ich udziału w strukturze o 10,7 pkt%. Strukturę populacji osób niepełnosprawnych ze względu na stopień niepełnosprawności

² Badanie aktywności ekonomicznej, zgodnie z metodologią BAEL, dotyczy osób w wieku 15 lat i więcej, tak więc w opracowaniu wszystkie dane liczbowe i ich analiza dotyczą osób w tym wieku.

Rysunek 1

Ludność w Polsce w wieku 15 lat i więcej według kryterium sprawności

Źródło: Opracowanie własne.

Rysunek 2

Struktura ludności niepełnosprawnej w wieku 15 lat i więcej według stopnia niepełnosprawności

Źródło: Opracowanie własne.

w wybranych latach obrazuje rysunek 2. Struktura ta w badanym okresie uległa nieznacznym zmianom. Najniższym udziałem w zbiorowości niepełnosprawnych cechowała się podpopulacja osób o znacznym stopniu niepełnosprawności, czyli dawna I grupa inwalidztwa. Udział ten systematycznie wzrastał, zmieniając się w zakresie od 18% w 1996 r. do 26,8% w 2010 r. Osoby niepełnosprawne w stopniu lekkim (dawna III grupa inwalidztwa) stanowiły grupę najliczniejszą, przy

czym udział tych osób wynosił w 1996 r. 44,4%, natomiast w 2010 r. zmniejszył się do 33,7%. Udział osób mających orzeczenie o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności w badanych latach nie uległ istotnym zmianom i wahał się w granicach od 35,4% w 2004 r., w którym osiągnął poziom najniższy, do najwyższego poziomu 39,6% w 2010 r.

Poziom aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych w istotnym stopniu uzależniony jest od stopnia ich niepełnosprawności. Znaczne różnice w tym zakresie obrazuje tabela 2, w której przedstawiono wybrane wskaźniki aktywności ekonomicznej ludności niepełnosprawnej w zależności od stopnia niepełnosprawności w I kwartale 2010 r. Współczynnik aktywności zawodowej osób ze znacznym stopniem niepełnosprawności był w tym okresie prawie sześciokrotnie niższy niż osób niepełnosprawnych w stopniu lekkim. O ile w przypadku osób niepełnosprawnych w stopniu lekkim współczynnik ten wynosił 26,7%, to dla osób o znacznym stopniu niepełnosprawności równy był zaledwie 4,7%. Współczynnik aktywności zawodowej osób umiarkowanie niepełnosprawnych przyjął poziom 15,6% i był zbliżony do średniego dla całej populacji niepełnosprawnych w wieku 15 lat i więcej. Podobne relacje zaobserwowano w przypadku wskaźnika zatrudnienia. Wskaźnik ten dla osób z lekkim stopniem niepełnosprawności wynosił 22,4%, z umiarkowanym – 12,8%, natomiast ze znacznym stopniem niepełnosprawności jedynie 3,7%. Różnice w kształtowaniu się stopy bezrobocia w zależności od stopnia niepełnosprawności nie były znaczne (16,1–20,9%). Najniższy poziom stopy bezrobocia stwierdzono w przypadku osób niepełnosprawnych w stopniu lekkim, natomiast najwyższy – w przypadku osób niepełnosprawnych w stopniu znacznym. Przedstawione dane wskazują na bardzo niską aktywność zawodową osób ze stwierdzonym znacznym stopniem niepełnosprawności. Gorszy stan zdrowia powoduje duże problemy z wejściem na rynek pracy. Przyczyn tego stanu należy szukać nie tylko w postawie osób

Tabela 2

Wskaźniki aktywności ekonomicznej osób niepełnosprawnych w zależności od stopnia niepełnosprawności w I kwartale 2010 r.

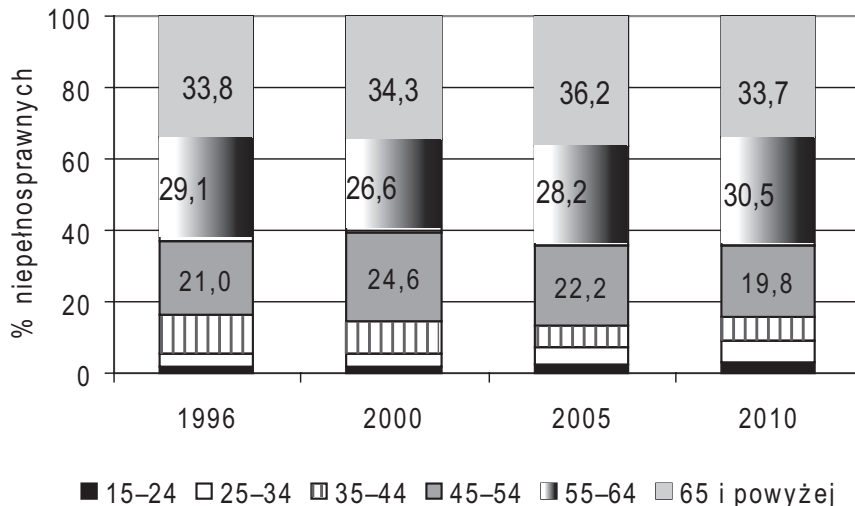
Stopień niepełnosprawności	Współczynnik aktywności zawodowej (%)	Wskaźnik zatrudnienia (%)	Stopa bezrobocia (%)
Stopień znaczny	4,7	3,7	20,9
Stopień umiarkowany	15,6	12,8	18,7
Stopień lekki	26,7	22,4	16,1
Ogółem niepełnosprawni	16,4	13,6	17,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Aktywność ekonomiczna ludności Polski – I kwartał 2010 r., GUS.

niepełnosprawnych i ich decyzjach, ale również w istnieniu barier otoczenia zewnętrznego (trudności transportowe, architektoniczne) i niechęci pracodawców do zatrudniania osób niepełnosprawnych, między innymi ze względu na wyższe koszty (konieczność likwidacji barier funkcjonalnych, opłaty dodatkowego personelu).

Zbiorowość osób niepełnosprawnych jest niejednorodna nie tylko ze względu na stan zdrowia, ale również takie czynniki demograficzne, jak wiek i poziom wykształcenia. Czynniki te mogą w znacznym stopniu determinować status osób niepełnosprawnych na rynku pracy, a tym samym ich aktywność zawodową. Strukturę populacji niepełnosprawnych ze względu na wiek w wybranych latach pokazuje rysunek 3. Struktura wiekowa ludności niepełnosprawnej wynika z faktu, iż niepełnosprawność nasila się wraz z wiekiem. Stąd też struktura ludności niepełnosprawnej według wieku różni się zasadniczo od struktury wiekowej osób sprawnych. Najniższym udziałem w strukturze charakteryzują się najmłodsze grupy wiekowe. Osoby w wieku od 15 do 34 lat stanowiły w badanym okresie zaledwie 5–9% ogółu niepełnosprawnych, natomiast osób niepełnosprawnych w wieku nieprzekraczającym 44 lat było od 12,9 do 16,1%. Dominującą grupą wiekową były osoby najstarsze, tj. w wieku 65 lat i powyżej. Udział tej grupy wiekowej wśród niepełnosprawnych ogółem wahał się w badanym okresie od 33,7 do 36,2%. Oznacza to, że osoby w wieku 65 lat i powyżej stanowiły ponad 1/3 ogółu niepełnosprawnych.

O ile niepełnosprawność w starszym wieku można uznać za zjawisko naturalne, to wysoki odsetek osób niepełnosprawnych w niemobilnym wieku pro-

Rysunek 3

Struktura ludności niepełnosprawnej w wieku 15 lat i więcej według wieku

Źródło: Opracowanie własne.

dukcyjnym, tj. w wieku 45–64 lata, wynoszący 48,9–50,3% jest niepokojący. Zaobserwowana struktura wiekowa ludności niepełnosprawnej może wynikać z faktu, iż ludzie starsi są beneficjentami okresu powojennego i socjalizmu. Złe warunki mieszkaniowe, niedożywienie, brak ochrony w sferze zawodowej, praca ciężarnych w nieodpowiednich warunkach mają swój skutek w obecnym stanie zdrowia tych osób [Szubert 2006]. Dodatkowo zmiany demograficzne związane z niską dzietnością oraz postęp w wydłużaniu przeciętnego trwania życia spowodowały wzrost liczby osób starszych.

W tabeli 3 przedstawiono wybrane wskaźniki aktywności ekonomicznej ludności niepełnosprawnej w zależności od wieku w I kwartale 2010 r. Najwyższą aktywnością zawodową charakteryzowała się grupa wiekowa 35–44 lata. Współczynnik aktywności zawodowej niepełnosprawnych w tym wieku wynosił 37,3%, co można uznać za poziom stosunkowo wysoki, gdyż w całej populacji osób objętych badaniem aktywności ekonomicznej (sprawnych i niepełnosprawnych ogółem) wynosił on 55,2%. Widoczny był wyraźny wzrost wartości współczynnika aktywności zawodowej wraz z wiekiem do ukończenia 44 lat, po czym po przekroczeniu tego wieku współczynnik aktywności zawodowej gwałtownie spadał. W grupie ludności najstarszej wynosił zaledwie 2,4%. Podobne tendencje stwierdzono w przypadku wskaźnika zatrudnienia. W grupach wiekowych od 25 do 54 lat wskaźnik ten przyjmował wartości wyższe od poziomu średniego dla całej populacji niepełnosprawnych, natomiast w najmłodszej grupie wiekowej oraz dla osób od 55 roku – niższe. Nie tylko osoby w wieku przedemerytalnym (55–64 lata), ale również osoby młode (15–24 lata) mają trudną sytuację na rynku pracy. Niska aktywność zawodowa osób w wieku przedemerytalnym wynika z faktu, iż w celu podjęcia pracy nie są one skłonne do zmiany miejsca

Tabela 3

Wskaźniki aktywności ekonomicznej osób niepełnosprawnych w zależności od wieku w I kwartale 2010 r.

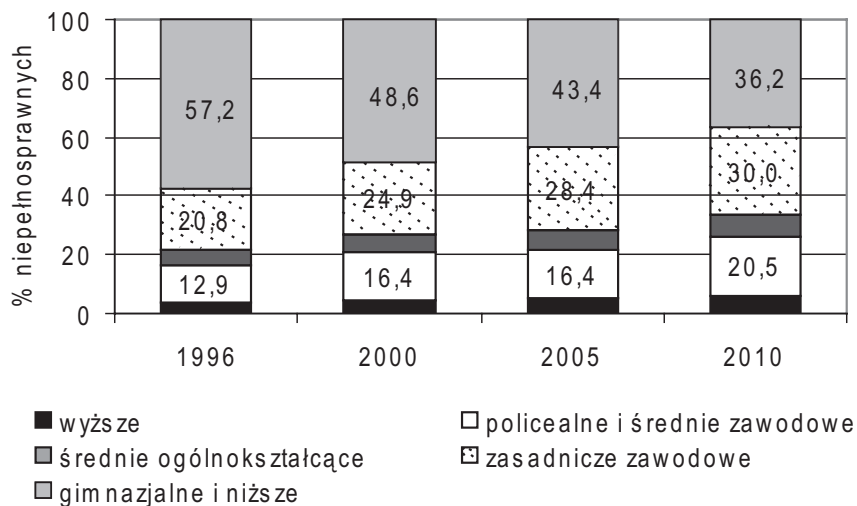
Wiek	Współczynnik aktywności zawodowej (%)	Wskaźnik zatrudnienia (%)	Stopa bezrobocia (%)
15–24	16,8	7,5	55,6
25–34	35,7	27,1	23,9
35–44	37,3	28,8	22,7
45–54	28,6	24,1	15,6
55–64	15,6	13,8	11,8
65 i powyżej	2,4	2,2	x
Ogółem niepełnosprawni	16,4	13,6	17,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Aktywność ekonomiczna ludności Polski – I kwartał 2010 r., GUS.

zamieszkania czy rodzaju wykonywanej pracy. Uzyskanie orzeczenie o niepełnosprawności osoby te często traktują jako bodziec do wcześniejszego przejścia na emeryturę. Ponadto, dla osób niepełnosprawnych w wieku 45–64 lata, które nie mogą znaleźć pracy, świadczenia rentowe mogą stanowić na tyle zadowalający dochód, iż osoby te nie mają motywacji to aktywnego poszukiwania pracy [Wałęga, Wałęga 2007].

Uwagę zwraca bardzo wysoka stopa bezrobocia (55,6%) w najmłodszej grupie wiekowej i stosunkowo niska (11,8%) w grupie wiekowej 55–64 lata. Tendencja spadkowa stopy bezrobocia wraz z wiekiem związana jest ze strukturą ludności niepełnosprawnej według stopnia niepełnosprawności, więc nie może być jednoznacznie uznana za zjawisko korzystne. Wynika to z faktu, iż bezrobocie w zasadzie nie dotyczy osób ze stwierdzoną niepełnosprawnością znacznego stopnia, czyli pobierających wyższe świadczenia rentowe. Zgodnie bowiem z obowiązującymi przepisami, za bezrobotną nie można uważać osoby, której miesięczny przychód jest wyższy niż połowa miesięcznego minimalnego wynagrodzenia za pracę³.

Strukturę ludności niepełnosprawnej według poziomu wykształcenia przedstawiono na rysunku 4. Charakterystyczny był bardzo duży udział osób z wykształceniem gimnazjalnym i niższym oraz niewielki udział osób z wykształceniem

Rysunek 4

Struktura ludności niepełnosprawnej w wieku 15 lat i więcej według poziomu wykształcenia

Źródło: Opracowanie własne.

³ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudniania i instytucjach rynku pracy.

wyższym. Można przypuszczać, iż struktura ludności niepełnosprawnej według poziomu wykształcenia jest silnie zdeterminowana jej strukturą wiekową. Wśród niepełnosprawnych dominują osoby starsze, które są na ogół słabiej wykształcone. Mimo niekorzystnej struktury wykształcenia ludności niepełnosprawnej, w latach 1996–2010 widoczna jest zdecydowana poprawa w tym zakresie. Nastąpił dynamiczny wzrost udziału ludności lepiej wykształconej, natomiast udział osób z wykształceniem najniższym (co najwyżej gimnazjalnym) zmniejszył się z 57,2% (w 1996 r.) do 36,2% (w 2010 r.). Na uwagę zasługuje wzrost udziału osób z wykształceniem wyższym od 3,6% (w 1996 r.) do 5,9% (w 2010 r.).

Poziom aktywności zawodowej w znacznym stopniu uzależniony jest od poziomu wykształcenia (tab. 4). Szanse osób niepełnosprawnych na rynku pracy na ogół rosną wraz z poziomem wykształcenia. Najkorzystniejszą sytuację mają osoby z wykształceniem wyższym, o czym świadczą najwyższe w tej grupie osób wskaźniki aktywności zawodowej oraz najniższa stopa bezrobocia. Najtrudniej znaleźć jest pracę osobom najslabiej wykształconym (tj. z wykształceniem gimnazjalnym i niższym), a także osobom z wykształceniem średnim ogólnokształcącym. W przypadku ludności z wykształceniem gimnazjalnym i niższym pracuje zaledwie 5,7% osób, natomiast z wykształceniem średnim i ogólnokształcącym – 13,5%, podczas gdy wskaźnik zatrudnienia w grupie osób z wykształceniem wyższym wynosi 25,8%. Łatwiejszy dostęp do pracy osób lepiej wykształconych oraz zaobserwowany dynamiczny wzrost poziomu wykształcenia osób niepełnosprawnych w ciągu ostatnich piętnastu lat dają szansę na poprawę sytuacji na rynku pracy w przyszłości.

Mimo znacznego zróżnicowania aktywności ekonomicznej ludności niepełnosprawnej ze względu na takie czynniki, jak stopień zdrowotności, wiek, poziom wykształcenia, można zaobserwować ogólne tendencje w tym zakresie.

Tabela 4

Wskaźniki aktywności ekonomicznej osób niepełnosprawnych w zależności od poziomu wykształcenia w I kwartale 2010

Poziom wykształcenia	Współczynnik aktywności zawodowej (%)	Wskaźnik zatrudnienia (%)	Stopa bezrobocia (%)
Wyższe	28,3	25,8	8,9
Policealne i średnie zawodowe	23,2	19,4	16,1
Średnie ogólnokształcące	17,5	13,5	22,7
Zasadnicze zawodowe	20,2	16,7	17,1
Gimnazjalne i niższe	7,3	5,7	21,1
Ogółem niepełnosprawni	16,4	13,6	17,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Aktywność ekonomiczna ludności Polski – I kwartał 2010 r., GUS.

W tabelach 5 i 6 przedstawiono strukturę aktywności ekonomicznej ludności niepełnosprawnej w latach 1996–2010. W 1996 r. liczba osób aktywnych zawodowo wśród ludności niepełnosprawnej ukształtowała się na poziomie 920 tys. osób, co stanowi 20,5% ogółu niepełnosprawnych. Osoby biernie zawodowo stanowiły zdecydowaną większość (3570 tys. osób – 79,5%). W badanym okresie zaznaczył się spadek liczby osób zarówno aktywnych zawodowo (pracujących, jak i bezrobotnych), jak i biernych zawodowo. Spadek ten związany był przede wszystkim ze zmniejszającą się liczbą osób niepełnosprawnych ogółem. Osób aktywnych zawodowo w 2010 r. było 557 tys. (16,4%), natomiast biernych zawodowo – 2830 tys. (83,6%). Spadek udziału osób pracujących i towarzyszący mu wzrost udziału osób biernych zawodowo należy uznać za zjawisko niekorzystne. Sytuacji nie zmienia fakt, że odsetek osób bezrobotnych jest nieznaczny (1,9–3,6%). Niewielki udział osób bezrobotnych wśród ludności niepełnosprawnej można wytłumaczyć strukturą ludności w zakresie stopnia niepełnosprawności (znaczna niepełnosprawność niejednokrotnie całkowicie uniemożliwia pracę, a świadczenia rentowe są w tym przypadku najwyższe). W badanym okresie widoczna była bardzo wyraźna dominacja osób biernych zawodowo (79,1–86,1%), przy czym do 2007 r. udział tej grupy ludności systematycznie wzrastał. W la-

Tabela 5

Struktura aktywności ekonomicznej ludności niepełnosprawnej

Lata	Ogółem	Pracujący	Pracujący	Bezrobotni	Bierni zawodowo
		w pełnym wymiarze	w niepełnym wymiarze		
tys. osób					
1996	4490	424	372	124	3570
1997	4496	437	419	127	3513
1998	4532	443	395	111	3583
1999	4460	393	371	116	3580
2000	4531	405	305	157	3664
2001	4262	345	279	154	3484
2002	4310	307	312	147	3544
2003	4258	291	270	115	3582
2004	4146	291	252	128	3475
2005	4068	280	239	118	3431
2006	3999	274	204	105	3416
2007	3774	283	164	76	3251
2008	3709	292	176	75	3166
2009	3485	301	161	67	2956
2010	3387	317	144	96	2830

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Aktywność ekonomiczna ludności Polski – I kwartały lat 2000–2009, GUS.

Tabela 6

Struktura aktywności ekonomicznej ludności niepełnosprawnej w latach 1996–2010

Lata	Ogółem	Pracujący w pełnym wymiarze	Pracujący w niepełnym wymiarze	Bezrobotni	Bierni zawodowo
1996	100	9,4	8,3	2,8	79,5
1997	100	9,7	9,3	2,8	78,2
1998	100	9,8	8,7	2,4	79,1
1999	100	8,8	8,3	2,6	80,3
2000	100	8,9	6,7	3,5	80,9
2001	100	8,1	6,5	3,6	81,8
2002	100	7,1	7,3	3,4	82,2
2003	100	6,8	6,4	2,7	84,1
2004	100	7,0	6,1	3,1	83,8
2005	100	6,9	5,9	2,9	84,3
2006	100	6,9	5,1	2,6	85,4
2007	100	7,5	4,4	2,0	86,1
2008	100	7,9	4,7	2,0	85,4
2009	100	8,7	4,6	1,9	84,8
2010	100	9,4	4,2	2,8	83,6

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Aktywność ekonomiczna ludności Polski – I kwartały lat 2000–2009, GUS.

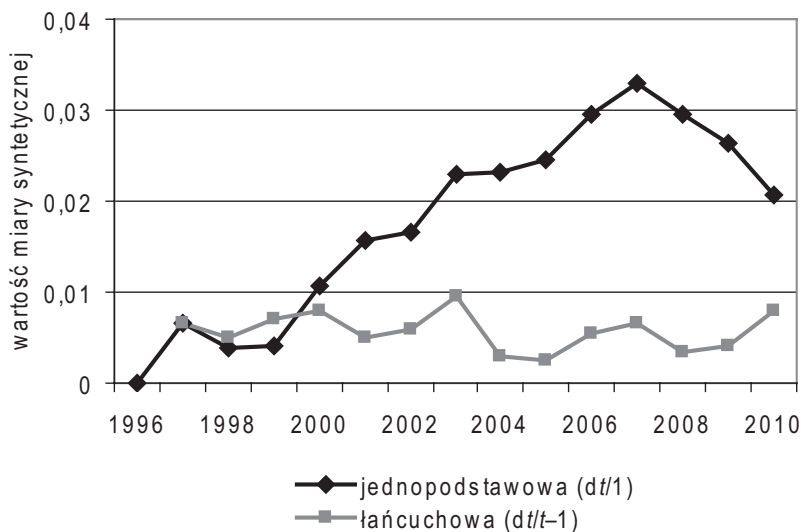
tach kolejnych obserwuje się korzystniejszą niż w latach poprzednich tendencję z punktu widzenia aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych.

W okresie 2006–2010 nie tylko uległ zmniejszeniu udział osób biernych zawodowo, ale zaznaczył się również wzrost udziału osób pracujących w pełnym wymiarze czasu pracy (od 9,9% w 2006 r. do 12,7% w 2009 r.). Należy zaznaczyć, że w 1997 r. nastąpiła zmiana przepisów prawnych i zweryfikowano kryteria przyznawania stopni niepełnosprawności. Stąd też zmniejszający się w latach 1997–2006 udział osób pracujących może wynikać z faktu, iż część osób niepełnosprawnych o lepszym stanie zdrowia, a więc częściej aktywnych zawodowo, utraciła status niepełnosprawności. Ponadto, mniejsze dotacje państwa dla zakładów pracy chronionej i w konsekwencji mniejsza atrakcyjność zatrudniania niepełnosprawnych przyczyniły się do niekorzystnych zmian w tym zakresie.

Na potrzeby oceny intensywności zmian struktury aktywności ekonomicznej ludności niepełnosprawnej obliczono miary $d_{t/1}$ i $d_{t/t-1}$ informujące o przeciętnych zmianach wskaźników struktury w wersji jednopodstawowej i łańcuchowej. Wyznaczone miary charakteryzują w syntetyczny sposób dynamikę struktury badanego zjawiska (rys. 5). W badanym okresie stwierdzono stosunkowo niewielkie

zmiany struktury aktywności ekonomicznej badanej grupy ludności zarówno w ujęciu jednopodstawowym, jak i łańcuchowym. Porównując strukturę w roku 2010 do struktury w 1996 r. stwierdza się, że przeciętne zmiany wskaźników struktury wyniosły zaledwie około 2,1%. Za znaczący w tym względzie można uznać rok 2007, w którym zmiany struktury w porównaniu z 1996 r. były największe. Odpowiedni miernik jednopodstawowy przyjął wartość równą 0,033. W latach 2007–2010 struktura aktywności ekonomicznej zmieniała się w kierunku struktury z 1996 r. W przypadku miar łańcuchowych obserwuje się niewielkie zmiany ich wartości z roku na rok.

Największą intensywność zmian wskaźników struktury w porównaniu do roku poprzedniego stwierdzono w 2003 r. (odpowiedni miernik był równy 0,009), a najmniejszą w 2005 r. (0,003). Za okres względnej stabilizacji struktury aktywności ekonomicznej ludności niepełnosprawnej można uznać lata 2004–2009. W tym okresie łańcuchowy miernik intensywności zmian struktury przyjmował stosunkowo niskie wartości, zmieniając się w zakresie od 0,003 do 0,006. Różnica w tym zakresie nie była jednak znacząca, co odzwierciedla stabilność struktury analizowanego zjawiska w czasie. Miara średnia \bar{d} charakteryzująca średnioroczne zmiany struktury w całym badanym okresie potwierdza niewielki zakres przeobrażeń struktury aktywności ekonomicznej ludności niepełnosprawnej w ujęciu dynamicznym. Przeciętna roczna zmiana wskaźników struktury wyniosła zaledwie 0,027.

Rysunek 5

Jednopodstawowe i łańcuchowe miary syntetyczne przeciętnych zmian wskaźników struktury aktywności ekonomicznej ludności niepełnosprawnej

Źródło: Opracowanie własne.

Podsumowanie

Z przeprowadzonych badań wynika, iż poziom aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych jest bardzo niski. W konsekwencji obserwuje się bardzo wysoki poziom bierności zawodowej. Udział biernych zawodowo w ogólnej liczbie ludności niepełnosprawnej przekracza 80%, podczas gdy dla całej populacji osób w wieku 15 lat i więcej w Polsce udział ten wynosi przeciętnie około 45%. Mimo ogólnej tendencji pogarszania się sytuacji osób niepełnosprawnych na rynku pracy, od 2007 r. obserwuje się nieznaczną poprawę w tym zakresie. W latach 2007–2010 zaznaczył się wzrost udziału osób pracujących oraz spadek udziału osób biernych zawodowo.

W badanym okresie wystąpiły niewielkie, a zarazem dość równomierne zmiany struktury aktywności ekonomicznej ludności niepełnosprawnej. Nieznaczna intensywność zmian struktury potwierdzają wyznaczone miary syntetyczne (w ujęciu jednopodstawowym i łańcuchowym). Za okres względnej stabilizacji struktury można uznać lata 2004–2009. Przeciętna intensywność zmian struktury analizowanego zjawiska w ciągu całego rozpatrywanego okresu była nieznaczna i wynosiła około 2,7%. Świadczy to o ugruntowanej stabilności struktury aktywności ekonomicznej ludności niepełnosprawnej w ujęciu dynamicznym.

Aktywność ekonomiczna ludności niepełnosprawnej jest silnie zróżnicowana przez czynniki natury demograficznej, takie jak wiek, poziom wykształcenia, a przede wszystkim przez stopień zdrowotności. Przeprowadzona analiza potwierdza, iż czynniki te determinują w dużym stopniu niski poziom aktywności ekonomicznej tej grupy osób. Niekorzystne zmiany demograficzne w Polsce i postępujący proces starzenia się społeczeństwa mogą w przyszłości przyczynić się do pogorszenia sytuacji tym w zakresie. Waga problemu jest tym większa, iż większość niepełnosprawnych w wieku powyżej 45. roku życia nie podejmuje pracy. Ponadto, osoby niepełnosprawne cechuje stosunkowo niski poziom wykształcenia. Ze względu na silny związek poziomu aktywności ekonomicznej z wymienionymi czynnikami pomoc państwa w zakresie poprawy sytuacji osób niepełnosprawnych na rynku pracy powinna dotyczyć trzech obszarów: zdrowia, edukacji, motywacji zawodowej. Większe zaangażowanie osób niepełnosprawnych na rynku pracy pozwoliłoby na zmniejszenie świadczeń z tytułu niepełnosprawności w przyszłości, a w konsekwencji na mniejsze obciążenie budżetu państwa. Należy jednak podkreślić, że aktywność ekonomiczna ludności niepełnosprawnej powinna być rozpatrywana nie tylko w aspekcie ekonomicznym, ale i społecznym.

Literatura

- Aktywność ekonomiczna ludności Polski – I kwartały lat 2000–2009. GUS, Warszawa.
- BARCZYŃSKI A., RADECKI P. 2008: *Identyfikacja przyczyn niskiej aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych*. Raport z badań. KIG-R, Warszawa.
- KRÓL M., PRZYBYŁKA A. 2004: *Niepełnosprawni na otwartym rynku pracy*. [w:] *Niepełnosprawni a praca*, red. L. Frąckiewicz, W. Koczura. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice.
- KUKUŁA K. 1996: *Statystyczne metody analizy struktur ekonomicznych*. Wyd. Edukacyjne, Kraków.
- MALINA A. (red.) 2007: *Przestrzenno-czasowa analiza rynku pracy w Polsce i krajach Unii Europejskiej*. Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków.
- PANEK T. (red.) 2007: *Statystyka społeczna*. PWE, Warszawa.
- PODOLEĆ B., ULMAN P., WAŁĘGA A. 2008: *Aktywność ekonomiczna a sytuacja materialna gospodarstw domowych*. Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków.
- SZUBERT T. 2006: *Przestrzenne zróżnicowanie liczby i struktury osób niepełnosprawnych w świetle spisów ludności*. *Zeszyty Naukowe – Prace Statystyczne i Demograficzne*. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
- WAŁĘGA A., WAŁĘGA G. 2007: *Aktywność ekonomiczna osób niepełnosprawnych w Polsce*. [w:] *Przemiany rynku pracy w kontekście procesów społecznych i gospodarczych*, red. J. Poteralski. Wydawnictwo Katedry Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.

Diversification of the economic activity of people with disabilities in Poland and its determinants

Abstract

This paper presents changes in the structure of economic activity of the population with disabilities in the years 1996–2010. Moreover, determinants of activity of this population group: the degree of disability, age, level of education have been characterized. It was found, that the low activity of people with disabilities is mainly caused by unfavorable age structure of this population and the relatively low level of education. To evaluate the intensity of changes in the structure of the analyzed phenomenon appropriate synthetic measures of the structure intensity changes have been used, which was described by one-basic and continued fraction perspective. In the research period a slight change was ascertained in the pattern of economic activity of disabled population in dynamic approach.